

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1962.1.02>

OPTEERIMISKAMPAANIA JA EESTI KODANLUSE NÕUKOGUDE-VASTASED MAHHINATSIOONID 1920.—1923. a.

V. MAAMÄGI,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige

Kapitalismi arengu ning eesti talupoegade feodalismivastase võitluse üheks tagajärjeks oli ka väljarändamisliikumise tekkimine möödunud sajandi 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate alguses. Lootuses maad saada siirdus küllaltki märkimisväärne osa Eesti külaelanikkonnast Krimmi, Samaara ja Peterburi kubermangu, hiljem ka Kaukaasiasse, Kesk-Venemaa kubermangudesse, Siberisse, Novgorodi kubermangu ja mujale.¹ Väljarändamine Venemaale jätkus ka XX sajandi alguses.² Tihtigi jäid väljarännanud uues asukohas elama suuremate või väiksemate rühmadena, moodustades niimoodi mitmel pool Venemaal eesti külasid ja asulaid, millede arv Oktoobrirevolutsiooni alguseks tõusis üle 300.³ Peale talupoegade leidis eriti Peterburi ja Novgorodi kubermangus Eestist väljarännanud käsitöölisi: seppi, puuseppi, pottseppi, aga ka möldreid, mõisavalitsejaid, agronoome ja aednikke.

Paljud eestlastest töölisel, teenistujad ja majateenijad, samuti arstid, advokaadid jne., leidsid endale tööd Venemaa linnades. Peterburis õppis palju eesti rahvusest üliõpilasi. Petrograd oligi väljaspool Eestit suurimaks keskuseks, kus Esimese maailmasõja aastail leidis eestlasi kõige arvukamalt. Siin rajati ka vene alal suurim eestlaste bolševistlik organisatsioon, millel 1917. aasta augustikuus oli üle 420 liikme.⁴ Linnades asuvad eestlased valdasid vene keelt tavaliselt hästi või vähemalt küllaltki korralikult. Talupoegade hulgas oli vene keelt mittevaldajate hulk aga kaunis suur. 1926. aastal toimunud rahvaloenduse andmeil lugesid 88,4% Nõukogude Liidus elavatest eestlastest oma keeleks eesti keelt.

Seoses Eesti okupeerimisega Saksa imperialistlike vägede poolt 1918. aastal ja Eesti Tööraha Kommuuni lüüasaamisega siirdus Nõukogude Venemaale küllaltki suur hulk eestlasi, peamiselt eesti kommunistlike polkude võitlejad ja partei ning nõukogude aktivistid.

Eestlastest koosnevad revolutsioonilise armee üksused ja koondised võitlesid Nõukogude Venemaal aktiivselt kodusõja mitmetel rinnetel valge-

¹ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast kuni tänapäevani). Teine trükk. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1957, lk. 226.

² G. L u k i n, Tööliikumine Eestis Stolõpini reaktsiooni ja uue revolutsioonilise tõusu aastail. Tallinn, 1960, lk. 37 ja 38.

³ August N i g o l, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu, 1918, lk. 88—92.

⁴ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957, lk. 268.

kaartlaste ja välismaiste interventide vastu ning teenisid ära nõukogude korra ustavate kaitsjate kuulsuse. 1918. aastal loodi üle kogu Venemaa VK(b)P eesti sektsioonid ja Rahvusasjade Rahvakomissariaadi koosseisus eesti osakond, samuti teisi revolutsioonilisi organisatsioone ja asutusi, kes eestlaste hulgas tegid märkimisväärset poliitilist ja organisatoorset tööd, mobiliseerides neid võitlusele nõukogude võimu kindlustamise eest.⁵

2. veebruaril 1920 sõlmiti Venemaa Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi ja kodanliku Eesti valitsuse vahel Tartu rahuleping. Selle lepingu IV punkt andis Nõukogude Venemaal elavatele eestlastele õiguse ühe aasta kestel, arvates rahulepingu ratifitseerimisest, opteeruda Eesti kodakondsusesse. Kodanlikus Eestis elavad teiste rahvaste liikmed said rahulepingu sama punkti järgi õiguse sama ajavahemiku kestel opteeruda Nõukogude Venemaa kodakondsusesse.⁶

Puudutamata siinkohal Nõukogude Venemaale opteerumise küsimust, püüab autor allpool lühidalt valgustada eestlaste opteerimist Nõukogude Venemaalt kodanliku Eesti kodakondsusesse. Olgu märgitud, et autoril ei ole õnnestunud leida ühtegi üldistavat laadi kirjutist sellelt alalt. Kodanlikud ajaloolased hoidusid teadlikult seda küsimust uurimast, sest kodanliku Eesti juhtivad ringkonnad olid end opteerimise käigus tugevasti kompromiteerinud, nagu võime allpool veenduda, ning kodanliku ajalooteaduse huvides polnud tegelda sedalaadi probleemidega.

Nõukogude lugejale ei paku kõnesoleva küsimusega tutvumine mitte ainult tunnetuslikku huvi. Eestlaste Nõukogude Venemaalt opteerimise ajalugu demonstreerib väga ilmekalt neid rämpaseid meetodeid, mida kodanlik diplomaatia Nõukogudemaal ka sel puhul kasutas, ning kinnitab veel kord seda tõsiasi, et kapitalistlike maade juhtivad ringkonnad kasutavad iga võimalust Nõukogude-vastasteks saherdusteks, spionaažiks ja diversioonideks. Kõikide nende rämpaste mahhinatsioonide valgustamine trükisõnas aitab tugevdada töörahva revolutsioonilist valvsust.

*

Tartu rahulepingu IV punkti täitmise, s. o. opteerimise kord fikseeriti lepinguosaliste poolt allakirjutatud protokollis.⁷ Opteerimise käigus esilekerkivate küsimuste lahendamiseks aga loodi poolte esindajatest segakomisjon. Vastavalt kokkuleppele loeti eestlasteks need, «kes ise või kelle vanemad olid arvele võetud nüüdse Eesti alal olemasolnud kogukondlikes või seisuslikes asutustes».⁸

Opteerimise korraldamiseks saadeti Eesti Vabariigi valitsuse poolt Moskvasse kontroll-opteerimiskomisjon. 12. mail 1920 teatas selle komisjoni esimees J. Kartau, kes 1919. aastal oli olnud haridusministriks, Välisasjade Rahvakomissariaadile, et komisjon on asunud oma ülesannete täitmisele.⁹ Ligikaudu samal ajal avati selle komisjoni osakond Petrogradis¹⁰ ja sama aasta oktoobris ka Omskis.¹¹

Juba enne Nõukogude Venemaa ja Eesti vahel rahulepingu sõlmimist oli kodusõja kestel paljudes Venemaa linnades kohalike eesti rahvusest pastorite ja teiste kodanlaste poolt loodud kontrrevolutsiooni pesad, nn.

⁵ Vt. V. Ма а а м ä g i, Vennalikul pinnal (Eesti töörahvas Nõukogude Venemaal 1918. aastal). Kaasaja ajaloost. Tallinn, 1961, lk. 7—23.

⁶ Документы внешней политики СССР. Том второй. Москва. 1958, lk. 342.

⁷ Sealsamas, lk. 750.

⁸ ORRKA (= Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Aja-
loo Riiklik Keskariiv), f. 957 (Välisministeerium), nim. 11, s.-ü. 318, l. 8.

⁹ Sealsamas, s.-ü. 451, l. 5.

¹⁰ Sealsamas, s.-ü. 448, l. 46.

¹¹ Sealsamas, s.-ü. 555, l. 8.

Eesti seltsid ja rahvuslikud komiteed. Vladivostokki oli niisugune Eesti selts loodud juba 1917. aastal. 1919. aastal organiseeriti tema juurde Siberi Eesti Rahvuslik Komitee.¹² Samasugune komitee oli loodud 1918. aastal ka Simferopolisse.¹³ 1919. aasta septembris organiseeriti Siberis Eesti Rahvusliku Komitee Irkutski osakond.¹⁴ Samalalaadsed kontrrevolutsioonilised organisatsioonid tekkisid Rostovis Doni ääres, Jekaterinburgis, Simbirskis jt. linnades.¹⁵ Tavaliselt seisid nende organisatsioonide eesotsas advokaadid, professorid, arstid, suurte kinnisvarade omanikud jne.

Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakond teatas oma 20. aprillil 1920 siseasjade rahvakomissari nimele saadetud kirjas, et need kontrrevolutsioonilised organisatsioonid püüavad end kuulutada Eesti Vabariigi ametlikeks esindusteks.¹⁶ Enamiku neist likvideerisid nõukogude võimu organid, kuid mõnel pool, nagu Vladivostokis, Irkutskis, Omskis ja Simferopolis, õnnestus kodanliku Eesti valitsusel hankida neile konsulaadi õigus.¹⁷ Need konsulaadid, samuti Moskvast kontroll-opteerimiskomisjoni juures loodud nn. eesti asunikude komisjon muutusid kohepeal kontroll-opteerimiskomisjoni tugedeks.

Alustades opteerimist, seadsid kodanliku Eesti valitsevad ringkonnad endale eesmärgiks opteerida Nõukogude Venemaalt võimalikult palju eestlasi. Ametlik propaganda rõhutas vajadust koondada võimalikult kõik eestlased oma rahvusriiki, ühe rahvuslipu alla. Avaldati arvamust, et optantide arv võiks tõusta kuni 150 tuhande inimeseni,¹⁸ kusjuures eestlasi oli tol ajal Nõukogude Venemaal 185—190 tuhat hinge.¹⁹

Vastavalt sellele arendasid kontroll-opteerimiskomisjon ja tema osakonnad ning nende poolt värvatud agendid — iga sorti isehakanud konsulid ja teised natsionalistlikult häälestatud tegeliskid — Nõukogude Venemaal pöörast agitatsiooni eestlaste opteerumiseks Eesti Vabariigi kodakondsusesse. Nad levitasid Nõukogude Venemaal elavate eestlaste hulgas arvukaid vastavasijulisi üleskutseid ja ajalehenumbreid. Eesti kommunistide ajaleht Nõukogude Venemaal «Edasi» teatas, et seal, kus opteerumisele õhutav agitatsioon ei andnud soovitud tulemusi, said kontroll-opteerimiskomisjoni agendid hakkama isegi sellega, et esinesid kommunistidena ja õhutasid eestlasi sõitma Eestisse, et seal kikutada kodanluse võim.²⁰ Oma 26. detsembri 1921. aasta ringkirjas kõigile VK(b)P kubermangukomiteede eesti sektsioonidele teatas Eesti Sektsioonide Keskbüroo sekretär, et puhuti esinevad eestlaste koosolekutel maal ja linnades inimesed, kes end tihti nimetavad kommunistideks, agiteerivad inimesi Eestisse sõitma ja levitavad «eestikeelseid lendlehti ning kirjandust, mida ei ole välja andnud ei VK(b)P ega teised Nõukogude vabariigi vastavad organid».²¹

Esialgu saavutas kontroll-opteerimiskomisjon küllaltki suurt edu. VK(b)P Keskkomitee Siberi büroo eesti sektsiooni 1921. aasta aruandes on märgitud, et 85% eesti talupoegadest Siberis oli esitanud avalduse

¹² Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 458, l. 73.

¹³ Sealsamas, nim. 2, s.-ü. 1059, l. 4—6.

¹⁴ Sealsamas, s.-ü. 157, l. 32.

¹⁵ NSVL ORRKA (= NSV Liidu Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv), f. 1318 (Rahvasajade Rahvakomissariaat), nim. 1, s.-ü. 1641, l. 15.

¹⁶ Sealsamas.

¹⁷ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 157, l. 3 ja s.-ü. 1059, l. 4—6.

¹⁸ Sealsamas, f. 36 (Kontroll-Opteerimiskomisjon Moskvast), nim. 2, s.-ü. 4, l. 63.

¹⁹ Kaasaja ajaloost, lk. 7.

²⁰ «Edasi» 28. det. 1920.

²¹ NLKPA (= NLKP Keskkomitee juures asuva Marksismi-Leninismi Instituudi Partei Ajaloo Keskarhiiv), f. 17 (VK(b)P Keskkomitee), nim. 1, s.-ü. 572, l. 60.

Eesti kodakondsusesse opteerumiseks.²² Eesti kommunistide poolt Nõukogude Liidus Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäevaks väljaantud juubelikogumikus «Nõukogude lipu all» kirjutatakse, et mõningates eestlaste asundustes olid peaaegu kõik avaldanud soovi opteeruda Eesti kodakondsusesse.²³ Kodanliku Eesti täievolilise esindaja Nõukogude Venemaal andmetel oli kuni 14. veebruarini 1921 avaldanud soovi Eesti kodakondsusesse opteeruda 87 361 inimest (selles arvus esinevad ka perekonnaliikmed),²⁴ 14. veebruarist 1921 kuni 1. jaanuarini 1922 lisandus neile 4964 sooviavaldust.²⁵ Kokku avaldas ligi 50 protsenti Nõukogude Venemaal ja teistes nõukogude vabariikides elavatest eestlastest soovi opteeruda. Eesti kommunistid nimetasid seda repatrieerumistungi väga tabavalt «opteerumis-» ehk «Eesti palavikuks».

Mis oli siis selle «palaviku» põhjuseks?

Suurema osa, umbes $\frac{2}{3}$ Nõukogude Venemaal elavatest eestlastest moodustasid talupojad. 30. oktoobril 1920 märkis ajaleht «Edasi», et sõjakommunismi poliitika tekitab osa kolonistide hulgas rahulolematust ning seepärast on neil tekkinud tahtmine pöörduda tagasi Eestisse. Lisaks sellele oli Nõukogude Venemaal väga suuri toitlusraskusi, mida oli põhjustanud 1920.—1921. aasta viljaikaldus. «Nälg haaras küllaltki suure osa Venemaast,» ütles M. I. Kalinin 16. augustil 1921, «ligikaudu 12 kubermangu nälgib... Ühe sõnaga: kui liikuda lõunast põhja, ulatub ikaldusala 1000 verstale, läänest itta — aga 600 verstale.»²⁶ Kasutades Nõukogudemaa toitlusraskusi ja talupoegade rahulolematust toiduainete varumise süsteemiga sõjakommunismi aastail, lubasid kodanliku Eesti agendid optante varustada maaga, töotasid, et neile antakse uues kohas majapidamiseks tarvilikud vahendid. Nad reklameerisid Eestit kui suurte majanduslike võimalustega maad. Eestis ilmuv ajaleht «Sotsiaaldemokraat» kirjutas sel puhul: «Vist on meie Eestit kaugel Venemaal paista lastud niisuguses valguses, nagu oleks see mõni uuesti ülesleitud kesk-siberi legendik, kus põllumehel asumiseks vaba maad väga palju valida, mis nagu vanast Kaananimaa piima ja mett jookseb ja kus elamiseks kõiksugu võimalused.»²⁷

Oma mõju avaldas ka kodanliku Eesti agentide poolt tehtav natsionalistlik propaganda. Need agendid väitsid, et omal ajal Venemaale rännates tahtnud eesti talupoeg pääseda saksa parunite ikkest, nüüd aga olevat parunite kael murtud ja loodud iseseisev demokraatlik Eesti Vabariik, oma isamaa, kus tagatavat kõigile eestlastele õnnelik ja vaba elu jne.

Vähem teadlikke inimesi tõukas opteerumiseks sooviavaldust esitama ka see asjaolu, et Nõukogude valitsus vabastas optandid mobilisatsioonist, armeesse võetuid aga ei saadetud rindele.²⁸

Kontroll-opteerimiskomisjoni agendid levitasid eesti talupoegade hulgas ka kuuldust, et «Eesti passi» saanud kolonistid olevat vabastatud igasugustest kohustustest Nõukogude riigi suhtes; isegi need «Eesti passi» saanuist, kes Eestisse ei sõida, kasutatavat Nõukogude Venemaal eks-territoriaalset õigust ja nende asulad kuulutatavat Vene Nõukogude Föderatiivsest Sotsialistlikust Vabariigist sõltumatuteks Eesti Vabariigi territooriumideks.²⁹

²² Sealsamas, f. 17, nim. 1, s.-ü. 624, l. 2.

²³ Nõukogude lipu all. Leningrad, 1927, lk. 11.

²⁴ ORRKÄ, f. 957, nim. 11, s.-ü. 451, l. 88.

²⁵ Sealsamas, f. 1584 (Moskva saatkond), nim. 1, s.-ü. 128, l. 71.

²⁶ М. И. Калинин, Беседы с народом. Москва, 1960, lk. 57.

²⁷ Tsiteeritud ajalehe «Siberi Tööline» 28. jaan. 1921 järgi.

²⁸ ORRKÄ, f. 36, nim. 2, s.-ü. 4, l. 21 ja f. 957, nim. 11, s.-ü. 451, l. 25.

²⁹ «Edasi» 18. okt. 1921.

Jagades paremale ja vasakule igasuguseid fantastilisi lubadusi, rõhutasid kodanliku Eesti esindajad alati, et opteerumine kestab Tartu rahu- lepingu järgi ainult ühe aasta ning seepärast tuleb «Eesti passi» saamisega rutata.

Esialgul uskusid neid lubadusi paljud. Tihtigi ei olnud halvasti või üldse mitte vene keelt valdavad talupojad veel taibanud toimunud revolutsiooni mõtet ega suutnud orienteeruda nõukogude võimu poolt vastu võetud seadustes ja määrustes — seda enam, et sageli olid nende seaduste tõlgendajateks needsamad kodanliku Eesti agendid. Häbematult vassides nõukogude võimu poolt kehtestatud rahvaste enesemääramise õigust, väitsid viimased, et just selle õiguse järgi peavad nüüd kõik eestlased «oma» Eesti Vabariiki sõitma.

Sõjakommunismi poliitika, viljavarumisviisid maal, toitlusraskused linnades, kodanliku Eesti esindajate poolt tehtav valele rajatud natsionalistlik agitatsioon ja Eesti valitsuse nimel antavad igasugused lubadused — need olid põhjused, mis kutsusid esile «opteerumispalaviku».

Kuid mitte kõigil, kes avaldasid opteerumiseks soovi, polnud tõsist tahtmist Eestisse tagasi pöörduda. Nende hulgas oli küllalt niisuguseidki, kes olid sooviavalduse esitanud «igaks juhuks». Eriti talupoegadest kavatsesid väga paljud ära oodata, kuivõrd tööle vastavad on Eesti valitsuse lubadused, ja vaadata, kuidas arenevad sündmused Nõukogude Venemaal.

Oluline osa tõelise olukorra selgitamisel ning eesti kodanluse mahhinatsioonide paljastamisel oli eesti kommunistidel. Oma 23. novembri 1920. aasta «Üleskutses Eesti kommunistidele Venemaal» kutsus Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee eesti töölisi üles kindlustama Vene Nõukogude vabariiki. «Võideldes Nõukogude Venemaal valgete vastu, töötades nõukogude asutustes, vabrikutes, tehastes, töökodades, põldudel ja aasadel, aitate teie nõukogude korda kindlustada ja proletariaadi kommunistlik majandust ja ühiskonda üles ehitada. Sellesamaga aitate teie ka Eesti proletariaadi vabastamisele kaasa,» kirjutati selles läkituses.

Samale seisukohale asusid eesti bolševistlikud organisatsioonid ka Nõukogude Venemaal. Juba «opteerumispalaviku» esimestest päevadest peale astusid nad resoluutselt selle vastu välja.³⁰ «Edasi» teatas 26. oktoobril 1920, et hiljuti toimunud VK(b)P Petrogradi kubermangu eesti sektsioonide konverents võttis vastu eri resolutsiooni, milles kommuniste kutsuti üles tegema kolonistide hulgas selgitustööd, kuna ka siinsete eestlaste ülesandeks on aidata kindlustada proletariaadi riiki.

Kommunistide selgitustöö andis häid tulemusi. 1921. aasta juulis toimunud VK(b)P Petrogradi kubermangu eesti sektsioonide konverentsil märgiti, et võitluses «opteerumispalaviku» vastu olid kommunistid kasutanud kõiki võimalusi. Igal koosolekul, igal miitingul, pidudel jne. oli esinetud sellekohase agitatsioonikõnega. See ei jäänud mõjuta: paljud, kes olid esitanud sooviavalduse ning kavatsenud opteeruda, jäid äraootavale seisukohale ja jätkasid tööd oma majapidamises. «Praegu võib aga kindlasti öelda, et neil mõtteski ei ole Narova taha rännata,» konstateeriti konverentsil.³¹ Petrogradi kubermangu Luuga maakonna eesti kommunistide organisatsiooni esindaja kinnitas 1. detsembril 1920 partei konverentsil, et «agitatsioon ja väljasõitnud sl. seletused on niipalju mõjunud, et nüüd paljud endid Venemaa alamateks tagasi registreeri-

³⁰ Sealsamas.

³¹ NLKP Leningradi Oblasti Komitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv, f. 16 (VK(b)P Petrogradi Kubermangu Komitee), nim. 12, s.-ü. 12 149, l. 34.

vad.»³² Ka Šlisselburgi maakonna esindaja märkis, et «opteerumispalavik» hakkab langema.³³

Kontroll-opteerimiskomisjoni Siberi osakonna esimees kaebas Eesti siseministrile, et kohalikud kommunistid, kes igale poole loovad oma rakukesi, segavad tugevasti tema tegevust.³⁴

14. oktoobril 1920 teatas Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakond Rahvakomissariaadi kolleegiumile: «7. septembril organiseeriti Moskvas Läänerinde heaks 11. evakuatsioonipunktis miiting. Paljud eestlased sõidavad valgete agitaatorite poolt petetuna Moskvasse, et ümber asuda Eestisse. Kõik nad arvasid, et satuvad «toiduparadiisi» (kus saia, liha jne. on külluses). Meeleolu muutus pärast miitingut, kus üksikasjalikult valgustati Eesti majanduslikku ja poliitilist olukorda. Paljud avaldasid sealsamas soovi minna Läänerindele, kuhu Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna poolt saadetigi 40 inimest.»³⁵

Need faktid, mille sarnaseid võiks veel väga palju esitada, kinnitavad, et eesti kommunistide poolt töörahva hulgas tehtav selgitustöö jahutas puhkenud «opteerumispalavikku» tublisti. «Edasi» kirjutas 18. oktoobril 1921, et «opteerumispalaviku» vastu peetud võitlus andis tulemusi seal, kus töötasid eestlaste bolševistlikud organisatsioonid.

Enamik Eestisse sõitnud optantidest aga sattus raskesse olukorda. Kodanliku ajalehe «Postimees» teatel ei leidnud Tartus vähemalt 95 protsenti optantidest tööd. «Asjata tööd otsides on nad sunnitud oma viimast varandust ja riideid poole hinna eest ära müüma, et kuidagi saada päevast leiba. Tööd on väga raske ehk peaaegu võimatu leida,» kirjutati «Postimehes».³⁶

Samasugusesse olukorda olid paljud optandid sattunud ka teistes linnades. Isegi suurte kogemustega spetsialistid ei leidnud endale tihti omal erialal tööd ning olid rõõmsad, kui said kojamehe koha.³⁷ Mõned optandid hakkasid taotlema Nõukogude Venemaale tagasipöördumise luba, põhjendades seda sammu tööpuuduse ja väljakannatamatute elutingimustega.³⁸ Tavaliselt aga keeldusid kodanliku Eesti võimud niisugust luba andmast. Eestisse opteerunute kurb saatus sai peagi teatavaks ka Nõukogude Venemaal ning pani sinseid eestlasi tõsiselt mõtlema.

Kõige olulisemalt aga alandas «opteerumispalavikku» Nõukogude riigi üleminek uuele majanduspoliitikale. Seda kinnitavad ka statistilised andmed. Kui kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonnale 1920. aasta maist kuni 1921. aasta veebruarini saabus iga kuu keskmiselt 3514 opteerumisavaldust, siis 1921. aasta märtsist kuni juunini saabus neid keskmiselt ainult 46. Moskva komisjonis olid vastavad arvud 4357 ja 581.³⁹

Ka eesti kodanluse juhtivad ringkonnad muutsid nüüd järsult oma suhtumist opteerimisesse. Jätkates Nõukogude Venemaal agitatsiooni opteerumise heaks, hakkasid nad samal ajal piirama optantide asumist Eestisse, sest olukorras, kus kodanliku Eesti linnades valitses tööpuudus, oleks uute optantide massilisem saabumine tähendanud töötute armee ohtlikku suurenemist. Olukorda raskendas seegi, et optantidele ei kavatsatud ka maad anda. Tehti teatavaks, et endiste parunite maa läheb Nõukogude-vastasest interventsioonist osavõtnuile ja teistele «kohaliku rahva»

³² Sealsamas, s.-ü. 12 130, l. 12.

³³ Sealsamas.

³⁴ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 600, l. 17 pöördel.

³⁵ ORRKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 159, l. 40.

³⁶ «Postimees» 4. märtsil 1921.

³⁷ ORRKA, f. 36, nim. 2, s.-ü. 4, l. 64.

³⁸ ORRKA, f. 957, nim. 2, s.-ü. 599, l. 11.

³⁹ Sealsamas, s.-ü. 1046, l. 8.

esindajatele⁴⁰ ja et optantide maaga varustamiseks puudub peaaegu iga-sugune väljavaade.⁴¹ Ministeriumidevahelise komisjoni koosolekul öelnud põllutööminister 1921. aasta 7. juuni «Tallinna Teataja» sõnade kohaselt, et maad olevat võimalik anda ainult 150 optandile.

Ikka sagedamini hakkas kõlama hääli, et «väike Eesti» ei suuda otstarbekalt kasutada kõiki optante ning nad muutuvad riigile suureks koormaks.⁴² Kardeti, et optandid, kellel tavaliselt on suuri kogemusi ja lai silmaring, võivad muutuda konkurentideks kohalikule kodanlusele,⁴³ et nad võivad tuua rohkem kahju kui kasu⁴⁴ jne. Siseminister K. Einbund (eestistas end hiljem K. Eenpaluks) kirjutas 16. aprillil 1921 Välisministeriumile, et valitsuse komisjon otsustas keelduda opteerimast Eesti kodakondsusse kõiki, kes on üle 50 aasta vanad ja ei oma varandust, samuti neid, kes on töövõimetud jne.⁴⁵ Kontroll-opteerimiskomisjon oli algusest peale hoolt kandnud, et Eestisse võimaldati sõita esmajoo-nes neil, kel oli mingi varandus.⁴⁶

Erilist hoolt kandis kontroll-opteerimiskomisjon selle eest, et Eesti kodakondsusesse opteerujate hulka ei satuks poliitiliselt ebaustavaid isikuid. Kasutades oma agentidevõrku, koostas komisjon arvukaid nimes-tikke niisuguste isikute kohta. Ainult ühes arhiivi säilitusüksuses⁴⁷ lei-dub üle 900 Eesti riigile ebasoovitava inimese nime. Neist rõhuva ena-miku taha on märgitud «kommunist».⁴⁸ Seoses niisuguse optantide Tilt-reerimisega on huvitav märkida siseministri täiesti salajast kirja välis-ministrile 3. veebruarist 1921, milles tehakse teatavaks, et kaitsepolitsei ülem saatis kontroll-opteerimiskomisjoni ametnike sildi all Nõukogude Venemaale kaks kaitsepolitseinikku — ühe Petrõgradi, teise Moskvasse, kus nad pidid täitma kaitsepolitsei ülemalt saadud eriülesandeid. Sise-minister tegi korralduse, et needsamad ametnikud kontrolliisid ka kõiki opteeruda soovijate nimestikke.⁴⁹ Vähe sellest, et optantide poliitilist ustavust kontrolliti enne nende Eestisse sõitu, paljude kohta järgnesid kaitsepolitsei liinis kirjad, milles tehti korraldus võtta nad politsei järele-valve alla.⁵⁰

Ebasoovitavate elementide hulka arvati kõik «muulased», eriti venela-sed. J. Kartau, kellest oli juttu juba eespool, teatas 3. novembril 1920 välisministrile, et ta suure hoolega sorteerib välja kõik venelased, eriti need, kes on pärit Narvast, selle ümbruskonnast ja Petserimaalt. Eita-vad vastused anti ka lätlastele. Juutidest on opteerumisloa saanud ainult üks — ja ainult sellepärast, et ta oli vabrikant.⁵¹

Nõukogude valitsus ei teinud eestlaste opteerimiseks mingeid takis-tusi. Ta lõi kõik kontroll-opteerimiskomisjoni tööks vajalikud tingimused. Veel enam: ta tuli vastu Eesti valitsuse taotlustele ja pikendas mitmel korral opteerimise aega,⁵² mis Tartu rahulepingu kohaselt pidi kestma ainult ühe aasta, arvates rahulepingu ratifitseerimisest.

⁴⁰ ORRKA, f. 36, nim. 2, s.-ü. 4, l. 17.

⁴¹ Sealsamas, l. 64 ja 65.

⁴² Sealsamas, l. 37.

⁴³ Sealsamas, l. 47.

⁴⁴ Sealsamas, l. 17.

⁴⁵ ORRKA, f. 1584, nim. 1, s.-ü. 110, l. 268.

⁴⁶ ORRKA, f. 36, nim. 2, s.-ü. 4, l. 17.

⁴⁷ ORRKA, f. 28, nim. 1, s.-ü. 17, l. 11—23, 27—47.

⁴⁸ Vt. ka ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 316, l. 42—67, 71, 72, 110—114, 119, 120, 144, 153, 158, 162, 167, 180, 199, 214; s.-ü. 153, l. 47—49.

⁴⁹ Sealsamas, s.-ü. 324, l. 142.

⁵⁰ Sealsamas, s.-ü. 323, l. 39, 49, 164, 176 ja 184.

⁵¹ Sealsamas, s.-ü. 319, l. 68.

⁵² Vt. sealsamas, f. 1584, nim. 1, s.-ü. 128, l. 10, 46, 53, 54 ja 56; s.-ü. 121, l. 17; f. 957, nim. 11, s.-ü. 451, l. 87, 97, 104 ja 106.

Kuid mõnelgi puhul oli Nõukogude tollivõimudel tulnud piiril kinni pidada mõningaid optantide poolt kaasavõetud varandusi. Kodanliku Eesti võimud tõstsid sel puhul suurt kära ja süüdistasid Nõukogude valitsust sihilikus opteerimise takistamises. Seda küsimust arutati kodanliku Eesti valitsuse, Välisasjade Rahvakomissariaadi ja Nõukogude teiste asjahuviliste organite esindajate ühisel koosolekul 19. septembril 1921. Koosolek tegi kindlaks, et Nõukogude organid ei ole millegagi rikkunud kehtivat korda. Kinni oli peetud ainult niisuguseid optantidele kuuluvaid varandusi, millede väljaviimine polnud kehtivate eeskirjade kohaselt vormistatud või millede väljavedu Nõukogude Venemaalt oli seadusega keelatud. Nõukogude võimu esindajad olid siiski nõus enamiku kinnipeetud varadest vabaks andma ning lubama neid Eestisse kaasa võtta.⁵³ Seegi fakt kinnitab, et Nõukogude võimud täitsid ausalt endale võetud kohustusi ja aitasid igati kaasa opteerimisele.

Saavutanud opteerimise lõpetamise tähtpäeva pikenduse, ei rutanud kontroll-opteerimiskomisjoni esindajad opteerimisega. Otse vastupidi: nad tegid kõik, et opteerumist pidurdada. Komisjoni esindaja Siberis Ritson teatas Eestisse, et ta kasutab komisjoni töö pidurdamiseks kõiki võimalusi.⁵⁴

1921. aasta augustis palus Vene NFSV täievoliline esindaja Eestis välisministrit kiirendada eestlaste opteerimist neist kohtadest, mida oli tabanud näljahäda.⁵⁵ Kontroll-opteerimiskomisjon keeldus seda tegemast.⁵⁶ 1922. aasta lõpul levis kuuldus, et Vene NFSV valitsus kavatsevat Siberist Eestisse saata need, kes olid opteerunud Eesti kodakondsusesse. Eesti saatkond Moskvast ruttas kohe protesti avaldama.⁵⁷ Samal ajal aga tõstsid kodanlik ajakirjandus, opteerimiskomisjoni töötajad ja agendid suurt kisa, et Nõukogude võimud tekitavat neile raskusi ning segavat nende tööd. Kodanliku Eesti täievoliline esindaja Vene Nõukogude Föderatiivses Sotsialistlikus Vabariigis A. Birk saatis Välisasjade Rahvakomissariaadile isegi vastavasisulised noodid. 9. augusti 1922. aasta noodis tegi ta juttu sellest, et Nõukogude võimud võtvat seaduse vastaselt erimaksu dokumentidelt, mida nad välja annavad Eesti kodakondsusesse opteeruvatele isikutele.⁵⁸ Välisasjade Rahvakomissariaat palus teatada konkreetseid fakte.⁵⁹ Kontroll-opteerimiskomisjoni Siberi osakond oli sunnitud vastama, et konkreetseid fakte ei ole võimalik esitada.⁶⁰ 29. septembril 1922 kaebas Eesti esindus, et Nõukogude võimud keelduvat viseerimast Eestisse opteerujate dokumente.⁶¹ Välisasjade Rahvakomissariaat soovis jällegi teada saada konkreetseid fakte.⁶² Ja nüüdki oli kontroll-opteerimiskomisjon sunnitud vastama, et «fakte ei ole võimalik esitada».⁶³

Kerkib õigustatud küsimus: mis sundis eesti kodanluse juhtivaid ringkondi venitama kontroll-opteerimiskomisjoni tööd? Vastus saab olla vaid üks: kasutades kontroll-opteerimiskomisjoni sirmina, tegelesid kodanliku Eesti valitsusvõimud Nõukogude Venemaal spionaažiga, spekulereisid ja rikastusid opteerimiskampaania arvel.

⁵³ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 451, l. 101.

⁵⁴ ORRKA, f. 1584, nim. 1, s.-ü. 215, l. 49.

⁵⁵ Sealsamas, s.-ü. 133, l. 22.

⁵⁶ Sealsamas, l. 14.

⁵⁷ Sealsamas, s.-ü. 218, l. 125.

⁵⁸ Sealsamas, s.-ü. 215, l. 220.

⁵⁹ Sealsamas, l. 221.

⁶⁰ Sealsamas, l. 224.

⁶¹ Sealsamas, l. 240.

⁶² Sealsamas, l. 244.

⁶³ Sealsamas, l. 248.

1922. aasta märtsis arreteeriti Petrogradis hulk Eesti Vabariigi valituse kontroll-opteerimiskomisjoni töötajaid.⁶⁴ Eeluurimisel ja kohtuprotsessil selgus, et Petrogradis tegutsev kontroll-opteerimiskomisjoni osakond oli algusest peale Moskva Eesti täievolilise esindaja aktiivsel kaasabil muudetud kodanliku Eesti kindralstaabi luurefiliaaliks Nõukogude Venemaal, spionaaži- ja spekulatsioonipesaks.

Nõukogude Venemaale diplomaatilistele ametikohtadele määramine, diplomaatiliste passide väljaandmine, diplomaatiliste esinduste teenistujate ümberpaigutamine ja sõidud Nõukogude Venemaale toimusid Eesti kindralstaabi ülema, luureosakonna ülema, kaitsepolitsei ülema ja teiste vastavate ametiisikute teadmisel ja kinnitamisel.⁶⁵

Kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonna esimeheks oli määratud keegi Albert Org, kes ühe kohtualuse sõnade kohaselt oli selle koha saanud eriliste teenete eest spioneerimisel.⁶⁶ A. Org ja osakonna töötajad Härjapea⁶⁷, Vessart, Verlin jt. kogusid isiklikult luureandmeid ning värbasid endale kontrrevolutsiooniliste elementide hulgast abimehi, kelledeks said tsaariaegsed kindralid ja ohvitserid, kriminaalkurjategijad ja spekulandid, reeturid ja iga masti muud sulid. Osakonna liikmed kasutasid tihti agentuurandmete Tallinna toimetamiseks ja sealt spionaažijuhendite saamiseks diplomaatilist posti.

Kodanliku Eesti salaluure andis saadud luureandmed edasi Inglise, Prantsuse ja teiste imperialistlike riikide salaluureorganitele⁶⁸ ja Eestis tegutsevatele valgekaartlikele organisatsioonidele, need aga omakorda — Wrangelile, Savinkovile ja teistele nõukogude rahva surmavaenlastele.⁶⁹ «Kodanliku Eesti opteerimiskomisjon Nõukogude Venemaal», märgitakse ühekoitelises «Eesti NSV ajaloos», «oli üheks kanaliks, mille kaudu Entente'i imperialistid toetasid nende poolt ohutatud Nõukogude-vastast mässu Kroonlinnas 1921. aasta märtsis.»⁷⁰

Arhiivimaterjalid räägivad sellest, et mitte ainult kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakond ei tegelnud spionaažiga. Nii teatas kindralstaabi polkovnik P. Lill 12. novembril 1920 täiesti salajases kirjas Moskva kontroll-opteerimiskomisjoni esimehele, et ta saadab Moskvasse sõjalise tähtsusega andmete kogumiseks ohvitser Landsbergi.⁷¹ Täiesti salajases kirjas 10. aprillist 1921 teatatakse, et Moskvasse saadetakse veel üks salakuulaja.⁷² 13. mail samal aastal teatatakse salakuulaja Vau Moskvasse saabumisest.⁷³ Kõigis neis kirjades leidis korraldus, et saadetuile antaks igakülgset abi korteri leidmisel, nende poolt kogutud andmete Tallinna toimetamisel jne. Kodanliku Eesti valitsusasutused nõudsid oma diplomaatilistelt töötajatelt Nõukogude Venemaal kõige mitmekesisemaid salajase iseloomuga andmeid, nende hulgas ka teateid Nõukogude asutuste töö kohta, nende juhatajate karakteristikaid, kommunistide nimekirju jne.⁷⁴

⁶⁴ «Петроградская Правда» 16 мая 1922.

⁶⁵ Nõukogude Venemaa ja Eesti Vabariik. (Süüdistusakt Petrogradi Eesti kontroll-opteerimiskomisjoni üksikute liikmete ja kaastöölise kohta.) Eesti Kirjastuse Ühisus, Petrograd, 1926, lk. 8.

⁶⁶ Sealsamas.

⁶⁷ Oli kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonna esimeheks 1921. aasta juunist kuni 1922. aasta veebruarini.

⁶⁸ «Edasi» 20. mail 1922.

⁶⁹ «Edasi» 23. mail 1922.

⁷⁰ Tallinn, 1957, lk. 433.

⁷¹ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 324, l. 94.

⁷² Sealsamas, l. 169 ja 170.

⁷³ Sealsamas, l. 179.

⁷⁴ Sealsamas, l. 5, 22 ja 23—26.

Kontroll-opteerimiskomisjoni tegelased saatsid illegaalsel teel üle piiri valgekaartlikke ohvitseri, spekulante ja diversante. Nii saatis Moskva kontroll-opteerimiskomisjoni esimees J. Kartau 26. oktoobril 1920 Eestisse Denikini ohvitseri Meini, kes end varjas Nõukogude võimude eest ning oli võõra nime all võetud kõnesoleva komisjoni koosseisu.⁷⁵ Kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonna juhid võltsisid dokumente ja saatsid nende abil üle piiri isikuid, kes polnud eesti rahvusest.⁷⁶ Võltsitud dokumente üle piiri sõitmiseks andis välja ka Eesti konsul Irkutskis Sander. Läbiotsimisel leiti tema korterist kahekordsete seinte vahelt vintpüsse, padruneid ja raha, avastati 200 ülikonda, palju jalgrattaid, kirjutusmasinaid, tohutu hulk toiduaineid oli peidetud maa sisse.⁷⁷ Salakuulamise pärast vangistati 1921. aastal ka Simferoopoli Eesti konsulaadi töötajad eesotsas konsul Timsega.⁷⁸ Juba 1920. aasta sügisel paljastati Eesti spioonide organisatsioonid Irkutskis, Tomskis, Novonikolajevskis ja Barnaulis.⁷⁹

Kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonna töötajate kohtuprotsessil tunnistasid kohtualused, et nad ei tegelnud spionaažiga isamaalikel kaalutlustel, vaid rikastumise eesmärgil.⁸⁰

Kasutades Nõukogude Venemaa tootlusraskusi, spekuleerisid kontroll-opteerimiskomisjoni töötajad meelelt juba oma tegevuse esimestest päevadest peale. «Diplomaatilistes» kastides, pangedes ja pakkides saadeti Eestist Nõukogude Venemaale sahariini, piiritust, kokaiini, tulemasinakivisid jm. kaupu. Petrogradis, Moskvast ja teistes linnades osteti kokku briljante, plaatinat, kulda, hõbedat, karusnahku, maale, ikoone, tiibklaveleid ja isegi mööblit. Kõike seda tehti mitte ainult kodanliku Eesti valitussvõimude teadmisel, vaid ka nende otsesel õhutusel. Sellest annab tunnistust kas või seegi, et seda spekulatsioonikampaaniat subsideeris kodanliku Eesti Rahandusministeerium.

13. augustil 1920 teatas Moskva kontroll-opteerimiskomisjoni esimees J. Kartau šifreeritud telegrammi teel Rahandusministeeriumile, et ta on kokku ostnud märkimisväärsel hulgal kulda ja palus saata raha niipalju kui võimalik, sest olla võimalus veel osta.⁸¹ 27. augustil saatis ta samasisulise telegrammi.⁸² 18. septembril nõuab ta telegrammi teel jälle raha «niipalju kui saab».⁸³ Samal päeval kirjutab ta rahandusministrile ja nõuab, et saadetakse 25 miljonit kulla ja hõbedat ostmiseks.⁸⁴ Komisjoni töötaja Saar nõudis, et iga Välisministeeriumi kuller tooks Tallinnast kaasa 20 pange piiritust mööbli ja teiste esemete kokkuostmiseks.⁸⁵ 23. jaanuaril 1921 teatas Rahandusministeeriumi agent Freiberg Petrogradist Tallinna Riigikassa Peavalitsuse juhatajale Th. Käärikule, et ta on ostnud puuda kulda ja palus kohe raha saata. Samal päeval teatas ta rahandusministri abile Rosendorfile valuuta ja väärisasjade hinnad Petrogradi mustal turul ning nõudis jälle raha.⁸⁶ Moskva kontroll-opteeri-

⁷⁵ Sealsamas, s.-ü. 323, l. 62.

⁷⁶ H. Pöögelmann, Valge Eesti solgimüklad Nõukogude Venemaal. «Klassivõitlus» 1923, nr. 43, lk. 9.

⁷⁷ Karl Kochbergi käsikirjalised mälestused.

⁷⁸ ORRKA, f. 1584, nim. 1, s.-ü. 133, l. 43.

⁷⁹ А. В. Кооп, Внешнеполитические и экономические взаимоотношения между СССР и буржуазной Эстонией (1919—1929). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 1950, lk. 187.

⁸⁰ «Edasi» 23. juulil 1922.

⁸¹ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 319, l. 281.

⁸² Sealsamas, l. 283.

⁸³ Sealsamas, l. 285.

⁸⁴ Sealsamas, l. 286.

⁸⁵ Sealsamas.

⁸⁶ «Klassivõitlus» 1923, nr. 43, l. 11 ja 12.

miskomisjoni töötajad ostsid Eesti Välisministeeriumi Vene osakonna juhataja ja Moskva kontroll-opteerimiskomisjoni esimehe teadmisel kokku ka kiriklikke väärtasju.⁸⁷ Niisuguste faktide esitamist võiks veelgi jätkata, kuid piisaku neist.

Kokkuostetud väärisasjad ja vara saadeti diplomaatilistes vagunites ja muid mitmesuguseid teid kasutades Tallinna. Ühe niisuguse vaguni kontrollimisel avastasid Nõukogude võimud selles 16 puuda sahariini, kolm pange piiritust, üle viie puuda hõbedat, kulda, ikoone, riisaside, ravi-meid.⁸⁸ H. Pöögelmann teatab, et Nõukogude tollivõimud võtsid kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonna esimehelt Orult ära mitmesuguseid väärtasju 10 miljardi Nõukogude rubla väärtuses.⁸⁹

2. juulil 1920 teatas J. Kartau Välisministeeriumile, et ta võtab optantidelt vastu pakikesi väärtasjadega («tehes seda muidugi täiesti salaja») ja saadab need kodumaale Riigipanka, «nagu selles küsimuses juba varem läbi räägitud ja kokku lepitud on». Edasi palub kirja kirjutaja, «et ka kodumaal asi salajaseks jääks ja üleliigsed jutud venelaste kõrvu ei puutuks».⁹⁰

16. augustil 1920 teatab kohtuminister valitsuse nimele saadetud kirjas, et kontroll-opteerimiskomisjonis ja tema osakondades kasutab pitsatit igaüks, kes tahab oma pakke pitseerida, ja et seal lokkab spekulatsioon. Samal ajal ei saa opteeruda soovijad kuude kaupa vastust oma kirjadele, samuti ei varustata optantide ešelone vajaliku dokumentatsiooniga. See põhjustav omakorda ešelonide asjatut kinnipidamist Eesti ja Nõukogude Venemaa piiril.⁹¹ Kontroll-opteerimiskomisjoni töötajad aga organiseerisid orgiaid, joominguid ja huligaanitsesid. «See pöörane prassimine, raha pillamine ja riigi huvidega hoolimata mängimine on Petrogradis algusest peale katkestamata kuni siiani kestnud,» teatas kodanliku Eesti suursaadik T. Vares 22. märtsil 1922 Välisministeeriumile.⁹²

Olles kergesti saadavate kasumite jahil, varastasid need avantüristid ka oma riigi kassat. Riigikontrolör teatas, et Moskva kontroll-opteerimiskomisjoni revideerimise puhul avastati komisjoni esimehe laualaekest «mitmesugust välismaa valuutat ja hinnalisi asju». «Kassa sisu kassa-raamatuga võrrelda oli võimatu, sest Hr. Kartau operatsioonide kohta mingisuguseid raamatuid ei pea ega ülesmärkimisi ei tee,» konstateeris riigikontrolli töötaja.⁹³ Samasugune pilt avanes ka komisjoni Petrogradi osakonna raamatupidamise kontrollimisel. Lisaks sellele avastati osakonna ladudes suured puudujäägid.⁹⁴ Süüdlastest aga kedagi ei karistatud. Tõsi küll, A. Org vallandati kontroll-opteerimiskomisjoni Petrogradi osakonna esimehe kohalt. Pärast seda tegeles ta Tallinnas Nõukogude Venemaalt ebaseaduslikult väljaveetud maalide müümisega. (Muide, neid maale säilitati Rahandusministeeriumi keldrites!) Ja kuidas olekski kedagi saadud niisuguste tegude eest vastutusele võtta: nad olid ju tegutsenud valitsusasutuste näpunäidete kohaselt, kodanliku Eesti ametiisikud aga olid saanud oma Nõukogude Venemaal tegutsevatelt agentidelt saadetisi ja võtnud neilt vastu altkäemaksu.⁹⁵

Kontroll-opteerimiskomisjoni töötajad ei heitnud armu ka optantidele.

⁸⁷ «Известия Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов» 1922, № 88.

⁸⁸ ORRKA, f. 957, nim. 1, s.-ü. 739, l. 91.

⁸⁹ «Klassivõitlus» 1923, nr. 43, lk. 9.

⁹⁰ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 323, l. 25.

⁹¹ Sealsamas, s.-ü. 324, l. 66.

⁹² Sealsamas, s.-ü. 739, l. 44.

⁹³ Sealsamas, s.-ü. 332, l. 10.

⁹⁴ Sealsamas, l. 2.

⁹⁵ «Klassivõitlus» 1923, nr. 43, lk. 9 ja 10.

Nad vahetasid viimastelt Nõukogude raha Eesti oma vastu kaugelt alla ametliku kursi.⁹⁶ Optandid pidid katma märkimisväärse osa komisjoni ja tema osakondade väljaminekutest, andma dokumentide vormistamisel altkäemaksu ja müüma nende töötajatele võileiva eest oma väärtasju. Ka vaimulikud ei jäänud maha kontroll-opteerimiskomisjoni ja tema osakondade töötajatest, kasutades seda, et optantidel oli tarvis väljavõtteid meetrikaraamatutest. Toropetsis näiteks nõudis vaimulik selle eest muinasjutulisi summasid.⁹⁷ Tihti juhtus, et juba Eestisse jõudnud ja Narva karantiini paigutatud optandid kaotasid oma viimse varanatukese, mis läks jäljetult kaduma karantiini laost.⁹⁸

Need, kes olid kerge kasusaamise jahil, püüdsid iga hinna eest saada kohta kontroll-opteerimiskomisjonis või tema osakondades. Selleks oli olemas kolm võimalust: 1) hakata kodanliku Eesti luureagendiks, 2) omada tutvusi Välisministeeriumis ja 3) anda suurt altkäemaksu. Sõjamineisterium näiteks saatis kindralstaabi ütema polkovnik P. Lille teadmisel 400 tuhande margalise altkäemaksu eest kontroll-opteerimiskomisjoni tööle valitsusvõimude poolt tagaotsitava kriminaalkurjategija E. Grüneri. Hiljem, kui ta «Teatajas» oli surnuks kuulutatud, pikendati tema diplomaatilist passigi.⁹⁹

Paljud aktiivsed spionaaži organiseerijad ja spekulandid suutsid proletaarse kohtu eest varjule pugeda ning tagasi Eestisse sõita. Petrogradis toimunud kohtuprotsessi käigus tehti kindlaks, et niisuguseid oli olnud vähemalt 31 inimest.¹⁰⁰ Süüaluste pingis aga istus 51 inimest. Revolutsiooniline tribunal karistas neid karmilt: kümnele kohtualusele langetati surmaotsus.¹⁰¹

Esimese grupi kohtuprotsess polnud veel lõpule jõudnud, kui Riiklik Poliitiline Valitsus arreteris Eesti kontroll-opteerimiskomisjoni töötajate hulgast uue grupi spekulante ning alustas nende kuritegevuse juurdlust.¹⁰² Kohus nende asjus toimus Moskvas 1922. aasta augustis. Kuus kohtualust mõisteti surma mahalaskmise läbi.¹⁰³

Pärast Petrogradis toimunud kohtuprotsessi süvenes optantide hulgast, kes polnud veel Eestisse sõitnud, soov reopteeruda, s. o. astuda tagasi Nõukogude Venemaa kodakondsusesse. See liikumine oli alanud juba 1920. aastal. Nii võtsid näiteks Petrogradi kubermangu Oudova maakonna eesti asunike I konverentsi delegaadid eesti kommunistide selgitustöö tulemusel 1920. aasta oktoobris üksmeelselt vastu resolutsiooni, milles seisab: «Meie, eesti töölised ja talupojad sõidame Eestisse... ainult siis, kui seal kukutatakse ekspluataatorite võim.»¹⁰⁴ Ka Eestis arenevad sündmused — karm politseiterror, V. Kingissepa tapmine 1922. aasta mais jms. — aitasid vähendada «opteerumispalavikku». 1923. aasta aprillis Tveri kubermangu Nurmekunna asunike konverentsist osavõtjad kirjutasid konverentsi protokollis: «Meie, talupojad, kel ühised huvid kogu maailma töörahvaga, oleme kindlale arusaamisele jõudnud, et ei või olla mingisugust kokkulepet eesti kodanlik-demokraatia töörahva timukatega, vaid meie sammume ühes «valge eesti paradiisis» vaevleva ja võitleva talurahvaga, koondades kõike oma jõudu selleks, et neid eesti mõrtsu-

⁹⁶ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 324, l. 66.

⁹⁷ «Edasi» 22. det. 1920.

⁹⁸ «Klassivõitlus» 1923, nr. 43, lk. 8.

⁹⁹ Nõukogude Venemaa ja Eesti vabariik ..., lk. 12 ja 13.

¹⁰⁰ Sealsamas, lk. 10 ja 11.

¹⁰¹ Vt. «Петроградская Правда» 21 июля — 1 августа 1922.

¹⁰² «Правда» 8 июля 1922.

¹⁰³ «Klassivõitlus» 1923, nr. 43, lk. 15.

¹⁰⁴ NLKP Leningradi Oblasti Komitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv, f. 16, nim. 12, s.-ü. 12132, l. 57; vt. ka s.-ü. 12130, l. 12.

kalise kodanlise vaeva alt vabastada.»¹⁰⁵ Nõukogude riigi üleminek nepile oli uueks tõukeks reopteerumise hoogustumisel. «Talupoeg-optant nägi pööret majanduslikult paremate olude suunas ning tegi kõik, et mitte lasta end lahutada oma majapidamisest,» kirjutas «Edasi» 13. juulil 1923.

1922. ja 1923. aastal muutus reopteerumine massiliseks.¹⁰⁶ 1922. aastal kirjutatud ülevaates VK(b)P eesti sektsioonide tekkimisest märgitakse: «Eesti kolonistist sai Nõukogude Venemaa teadlik kodanik, kes sai aru nõukogude korra alustest ja olemusest ning läheb õlg õla kõrval Nõukogude Venemaa töötava talurahvaga... Käesoleval ajal võib konstateerida täielikku murrangut eestlastest kolonistide meeleolus, sest nad on jätnud unistused Eestist ja lõplikult pannud käed külge oma majapidamistele.»¹⁰⁷

Iseloomulik on 44 Toropetsi maakonnast opteeruda kavatsenu avaldus, mis ilmus ajalehes ja kus öeldakse: «Vähesest kirjaõkusest ja harimatusest tingituna tundsi meie veel halvasti nõukogude võimu poliitikat ja seadusi ega teadnud üldse, missugune valitsus on Eestis. Sellepärast uskusime tol ajal ringisõitvate Eesti valge bande agentide juttu ja agiteerimist.

Laskime end neil närukaeltel petta ja paljaks riisuda. Nad võtsid meilt higivaevaga kogutud ja tihtigi viimased kopikad endale kulude katteks, kirjutasid avaldusi ja palveid, et meid võetaks Eesti kodakondsusesse, kus meile lubati taevamannat. See, kes kohe opteerub, pidi Eestis saama maad ja abiraha majapidamise rajamiseks; öeldi, et tuleb kasutada väljakuulutatud rahvaste omavalitsuse seadusi.

Tol ajal, 1919. ja 1920. aastal, ei olnud Nõukogude vabariikide töörahva kõik õigused ja kohustused meile mitte ainult uued, vaid osalt me neid ei mõistnudki, sest suurem osa meist tundis vene keelt vähe. Sellepärast seletasid Eesti agendid nõukogude võimu korraldusi ja seadusi nii, kuidas nad ise arvasid.

Nüüd aga mõistsime meie, käesolevale allakirjutanud eesti töölisel ja talupojal, tõelist õnne ja eluvõimalust ainult vabal Nõukogudemaal. Saime teada meie nõukogude võimu täit püüet taastada meie majapidamised, mis on täiesti laostunud kapitalistliku sõja ja kodanluse kallale tungi tagajärjel...»

Edasi deklareerisid allakirjutanud, et nad mitte mingil tingimusel ei taha Eestisse sõita, ei taha elada Valge-Eestis võimutsevate timukate ja petiste valitsuse all ning palusid tungivalt Pihkva kubermangu täitevkomiteed võtta nad tagasi Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi kodakondsusesse. Oma avalduse lõpetasid nad sõnadega: «Ja kui on tarvis, siis oleme kõik tööliste-talupoegade valitsuse esimesel kutsel valmis relvaga käes mitte ainult kaitsma Vene NFSV töörahvast, vaid võitleme ka töörahva ülemaailmse võimu eest.»¹⁰⁸

See Toropetsi talupoegade avaldus oli eesti kodanluse avantüürile, s. o. Nõukogude Venemaal elavate eestlaste Eesti kodakondsusesse opteerimisele surmaotsuseks.

Eestisse opteerimise kampaania lõpetati Vene Nõukogude Föderatiivses Sotsialistlikus Vabariigis 1922. aastal. Vene-Eesti segakomisjoni protokollis 3. novembrist 1922 konstateeritakse, et komisjon vaatas läbi kõik optantidega seoses olevad vaidlusalused küsimused ning otsustas lõpe-

¹⁰⁵ NSVL ORRKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1678, l. 53.

¹⁰⁶ Sealsamas, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1673, l. 3, 26, 35, 37 ja 39; s.-ü. 1670, l. 1; s.-ü. 1649, l. 8 pöördel; s.-ü. 1674, l. 15 jt.

¹⁰⁷ NLKPA, f. 17, s.-ü. 635, l. 85 ja 86.

¹⁰⁸ «Псковский набат» 20 декабря 1924.

tada opteerimise.¹⁰⁹ Vastavalt sellele palus välisasjade rahvakomissar 23. novembril 1922 Eesti täievolilist esindajat VNFSV-s likvideerida kontroll-opteerimiskomisjoni ja segakomisjoni aparaat 15. detsembriks.¹¹⁰ Opteerimisega seoses olev asjaajamine pidi jääma Moskva Eesti Täievolilise Esinduse ja Petrogradis detsembris 1922 avatud Eesti Peakonsulaadi hooleks.¹¹¹

Vastavalt Eesti ja Ukraina NSV vahel sõlmitud kokkuleppele lõppes 1924. aasta oktoobris Ukraina NSV-s elavate isikute Eestisse opteerumise avalduste esitamise tähtaeg. Uusi sooviavaldusi enam ei saanud. Sellega oli lõppenud ka Eesti kodakondsusesse opteerumine Ukrainast.¹¹² Kaukaasias elavaid eestlasi oli opteerinud Moskvast tegutsenud kontroll-opteerimiskomisjon.

Eesti Vabariigi valitsuse andmetel siirdus Nõukogude Venemaalt Eestisse üldse 37 578 optanti, neist 1920. a. 14 909, 1921. a. 15 866, 1922. a. 5380 ja 1923. a. 1423.¹¹³

Optantide sotsiaalse päritolu ja nende tegevusala kohta puuduvad täielikud andmed. Kuid olemasolevadki katkendlikud teated võimaldavad kõige üldisemates joontes iseloomustada optante sellest küljest.

Üks kontroll-opteerimiskomisjoni töötaja märkis 1921. aastal, et optantide hulgas on kõige enam neid, kes Venemaale olid asunud alles viimastel aastatel, ja et paljud neist sattusid sinna juhuslikult. Esimese maailmasõja sündmuste keerises. Ainult 2,5 protsenti optantidest oli sündinud Venemaal, ülejäänud olid pärit Eestist.¹¹⁴

Ajaleht «Päevaleht» teatas, et kuni 1. novembrini 1921 Eestisse sõitnud optantidest asus 61 protsenti linnadesse ja ainult 39 protsenti maale.¹¹⁵ «Postimees» kirjutas 4. märtsil 1921, et Tartusse ja Tartu maakonda asunud optantide rõhuva enamiku moodustasid intelligendid ja käsitöölised, talupoegi olnud nende hulgas vähe.

11 115 optandist, kes saabusid Eestisse 1920. aasta maist kuni sama aasta 17. novembrini, oli «Päevalehe» andmetel umbes 1400 töolist, neist 476 põllutöolist. Ülejäänud olid käsitöölised, teenistujad, majateenijad, õpetajad, kaupmehed, ohvitserid, üliõpilased, mõisavalitsejad, vaimulikud jne.¹¹⁶

*

Nüüd võib teha ka kokkuvõtte.

Nõukogude Venemaal elavate eestlaste opteerimise kampania, mida teostasid ja lärmakalt reklameerisid eesti kodanluse juhtivad ringkonnad, taotles kahtlemata poliitilisi eesmärke. Alustades opteerimist tahtis eesti kodanlus demonstreerida kõikide eestlaste ustavust Eesti «rahvuslikule» riigile ja kasutada seda kampaniat Eesti kodanliknatsionalistliku riigi klassiolemuse varjamiseks, toetada temaga kodanlike ideoloogide poolt laialt levitatavat teesi, et eestlastele olevat võõrad Oktoobrirevolutsiooni ja nõukogude võimu ideed.

Eestlaste opteerimine Nõukogude Venemaalt selles ulatuses, nagu see eesti kodanluse poolt oli kavatsatud, osutus avantüüriks. Eesti ei olnud

¹⁰⁹ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 213, l. 62.

¹¹⁰ ORRKA, f. 1584, nim. 1, s.-ü. 214, l. 77.

¹¹¹ ORRKA, f. 957, nim. 2, s.-ü. 213, l. 68 ja 75.

¹¹² ORRKA, f. 1584, nim. 1, s.-ü. 583, l. 4.

¹¹³ Valitsusasutiste tegevus 1918—1934. Tallinn, 1934, lk. 210.

¹¹⁴ ORRKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 1046, l. 4.

¹¹⁵ «Päevaleht» 24. dets. 1921.

¹¹⁶ «Päevaleht» 10. dets. 1920; vt. ka «Rõhutute Hääli» 23. dets. 1920 (artikkel «Kes on Venemaalt tulnud?»).

suuteline vastu võtma sedagi suhteliselt väikesearvulist hulka, kes tegelikult opteerus. Juba selleaegselegi kapitalismile omane tööpuudus, mida süvendas seisang majanduslikus arengus oma majanduslikust tagamaast ja loomulikust turust äralõigatud Eestis, pani kohe piiri uute inimeste juurdevoolule linnadesse. Mis puutub optantide asumisesse maale, siis tegi kodanlus kõik, et haarata maad oma kätte, mitte aga lubada selle sattumist kehviktalupoegade, seda vähem veel optantide kätte.¹¹⁷ Kodanlik Eesti ei suutnud töö ja maaga varustada isegi kohalikku elanikkonda. Paljud Eesti töörahvast olid 20-ndatel aastatel sunnitud leivapala otsingul emigreeruma välismaale. Nende hulgas oli ka optante, kes olid pettunud kodanlikust Eestist.

Optantide enamik moodustasid väikekodanlikud intelligendid, teenistujad ja käsitöölised, s. o. elanikkonna kiht, kes oli ära hirmutatud imperialistlikust sõjast, kodusõjast ning raskest ikaldusest põhjustatud toidulis- ja teistest raskustest ning uskus opteerimist organiseerivaid agente, et Eestis satuvad nad, nagu tol ajal öeldi, «toiduparadiisi». Neile optantidele avaldas kõige tugevamat mõju ka natsionalistlik propaganda. Küllaltki suure osa optantidest moodustasid tumeda minevikuga tegelased ja ekspluataatorlikud elemendid: kaupmehed, spekulantid, valged ohvitserid, rahamehed jne., seega inimesed, kellele polnud vastuvõetav Nõukogudemaal kehtestatud proletariaadi diktatuur.¹¹⁸ Just seda liiki optandid esinesid Eestis Nõukogude-vastaste avaldustega ja kahjustasid revolutsioonilist liikumist, samuti tulid nende ridadest streigimurdjad jne.¹¹⁹ Kuid optantide hulgas oli palju neidki, keda Eestist Venemaale oli paisanud ning omastest lahutanud Esimese maailmasõja sündmused, Saksa okupatsioon ja kodusõja keeris. Nüüd pöördusid nad tagasi oma perekonna juurde. Nende hulgas oli ka neid, kes Eestis otsekohe lülitusid revolutsioonilisse liikumisse.¹²⁰

Tööstustöölisi ja talupoegi oli optantide hulgas vähe. Kõige klassiteadlikumana ei tahtnud tööstustöölise rõhuv enamik algusest peale kuuldagi opteerumisest kodanlikku Eestisse. Küllaltki suur osa talupoegadest aga langes Valge-Eesti agentide võrku. Kuid eesti kommunistide selgitustöö ja Nõukogude riigi siirdumine uuele majanduspoliitikalale avaldasid talupoegadele soodsat mõju ning nad muutsid järsult oma suhtumist opteerumisesse.

Nii jäi rõhuv enamik Nõukogude Venemaal elavatest eestlastest kohale (1926. aasta rahvaloenduse andmeil oli neid 155 tuhat) ja võttis osa sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisest Nõukogude Liidus.

Kuid eestlaste «oma vabariiki» koondamise kõrval kasutasid eesti kodanluse võimulolevad ringkonnad opteerimiskampaaniat ka spionaažiks Nõukogude Venemaal ja tema majandusliku võimsuse nõrgendamiseks. Kontroll-opteerimiskomisjoni kätte all tegutsenud spioonide ja spekulantide kohtuprotsessid Nõukogude Venemaal olid ühtlasi kohtumõistmiseks ka kodanliku Eesti valitsuse üle, kuna spioonide ja spekulantide tegevust olid algusest peale juhtinud ja finantseerinud kodanliku Eesti valitsusasutused. Need kohtuprotsessid näitasid täie selgusega, et üldkokkuvõttes ei huvitanud eesti kodanlust niivõrd eestlaste saatus, vaid võimalus spioneerida, õõnestada tööliste ja talupoegade riiki ning isik-

¹¹⁷ H. Saarniidu andmetel, kes uurib kodanliku Eesti agraarajalugu, said ainult väga vähesed optantidest maad.

¹¹⁸ Vt. «Edasi» 13. juulil 1923.

¹¹⁹ A. Liebmán, Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost. Tallinn, 1960, lk. 77.

¹²⁰ Sealsamas.

likult rikastuda. Samal ajal kinnitasid need protsessid, et võim kodanlikus Eestis oli korrumppeerunud ja moraalselt laostunud kodanluse käes, kes ei häbenenud oma rikastumiseks ja poliitilise profiidi loomiseks kasutada ka kõige mustemaid ja nurjatumaid meetodeid.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
4. IX 1961

ОБ ОПТАЦИОННОЙ КАМПАНИИ И АНТИСОВЕТСКИХ ПРОИСКАХ ЭСТОНСКОЙ БУРЖУАЗИИ В 1920—1923 ГОДАХ

В. Маамяги,

член-корреспондент Академии наук Эстонской ССР

Резюме

Во второй половине XIX — начале XX вв. из Эстонии в русские губернии и города переселилось в поисках земли и работы значительное количество эстонцев. В годы гражданской войны в Советскую Россию ушли и остались там бойцы эстонских коммунистических полков, многие представители партийного и советского актива Эстонии. В 1920 г. на территории советских республик проживало 185—190 тыс. эстонцев. Примерно $\frac{2}{3}$ из них составляло сельское население, остальные проживали в городах.

В статье IV Тартуского мирного договора было зафиксировано право лиц эстонского происхождения, проживавших на территории Советской России, оптировать гражданство Эстонии. Равным образом лица неэстонского происхождения, проживавшие на территории буржуазной Эстонии, могли оптировать гражданство Советской России. Автор настоящей статьи, не затрагивая вопроса оптации в пользу Советской России, впервые в эстонской историографии освещает историю оптации лиц эстонского происхождения из Советской России в Эстонию.

Приступая к оптации, правящие круги буржуазной Эстонии задались целью оптировать из Советской России возможно больше лиц эстонского происхождения (около 150 тыс. человек), стремясь собрать как можно больше эстонцев в рамках «независимого» национального государства.

В Москву, Петроград и Омск были направлены правительственные контрольно-оптационные комиссии Эстонской республики, которые должны были практически осуществить оптацию. Эти комиссии, опираясь на различного рода эстонские контрреволюционные организации, созданные враждебно настроенными по отношению к Советской власти представителями эстонской буржуазии в Советской России, развернули бешеную кампанию за оптацию лицами эстонского происхождения гражданства Эстонской республики.

На первых порах около 50% эстонского населения, проживавшего на территории РСФСР и других советских республик, подало заявления об оптации. Начался так называемая оптационная, или эстонская, лихорадка.

Возникновение оптационной лихорадки объясняется рядом причин. Основные из них — политика военного коммунизма, вызывавшая недовольство среди многих крестьян, большие продовольственные трудности, порожденные неврожаем 1920—1921 гг., лживая националистическая пропаганда, проводившаяся представителями буржуазной Эстонии, и различного рода обещания (порой даже фантастические), дававшиеся от имени правительства Эстонии, в том числе обещания наделить всех оптантов землей, выдать им денежные пособия и т. д.

Но далеко не все лица, подавшие заявления об оптации эстонского гражданства, торопились с выездом в буржуазную Эстонию. Многие сделали это «на всякий случай», предпочитая выждать, посмотреть, как будут развиваться события.

Коммунистическая партия Эстонии высказалась за то, чтобы эстонское население Советской России оставалось на месте и помогало советскому народу строить социалистическое общество. Такую же позицию заняли эстонские большевистские организации в Советской России. Эстонские коммунисты разоблачали лживость обещаний агентов

белой Эстонии и разъясняли, что задача эстонского населения в России — помочь укреплению первого в мире пролетарского государства. Разъяснительная работа эстонских коммунистических организаций значительно охладила оптационную лихорадку.

Большинство оптантов, которые поторопились с выездом в Эстонию, попало здесь в трудное положение, сразу же столкнувшись с безработицей. Одна из буржуазных газет сообщила в марте 1921 г., что 95% оптантов, поселившихся в городе Тарту, страдало от безработицы и что «работу найти очень трудно, почти невозможно». Не было надежды и на получение земли.

Самый чувствительный удар по оптационной лихорадке был нанесен переходом советского государства к новой экономической политике. Количество заявлений, поступивших в контрольно-оптационные комиссии, с этого времени резко сократилось.

Изменили свое отношение к вопросу оптации и правящие круги Эстонии. Продолжать оптацию в больших размерах значило увеличивать армию безработных. Правительство, вопреки своим прежним заявлениям, отказалось наделить оптантов землей. Контрольно-оптационным комиссиям было дано указание давать разрешение на въезд в Эстонию только лицам более или менее состоятельным, отсеивать нетрудоспособных и т. д.

Особенно заботились контрольно-оптационные комиссии о том, чтобы в число оптирующих эстонское гражданство не попали лица «неблагонадежные» в политическом отношении. Используя свою агентурную сеть, эти комиссии составили многочисленные списки подобных лиц. Охранка посылала в Советскую Россию под видом дипломатических работников своих агентов, которым вменялось в обязанность тщательно проверять политическую благонадежность оптантов. К числу неблагонадежных относились в первую очередь коммунисты, а также лица неэстонской национальности — русские (даже если они родились в Эстонии), латыши, евреи. Если же дело касалось ярых врагов Советской власти, то тут национальность ни в коем случае не служила помехой — таких лиц снабжали фальшивыми документами и переправляли в Эстонию.

Советское правительство создало все необходимые условия для работы контрольно-оптационных комиссий. Идя навстречу эстонским властям, оно несколько раз продлевало срок оптации.

Эстонская же сторона, добиваясь продления сроков оптации, всячески тормозила завершение работы контрольно-оптационных комиссий. Объясняется это тем, что эти комиссии служили властям буржуазной Эстонии ширмой для осуществления в Советской России шпионажа и спекуляции.

Петроградская контрольно-оптационная комиссия с самого начала была превращена в филиал разведки генерального штаба Эстонии, в гнездо шпионажа и спекуляции. Шпионажем и спекуляцией занимались и другие оптационные комиссии, а также различного рода консульства. Разведка буржуазной Эстонии передавала полученные шпионские сведения органам разведки Англии, Франции и других государств, белогвардейским организациям в Эстонии, которые, в свою очередь, передавали их Врангелю, Савинкову и другим смертельным врагам советского народа.

Используя продовольственные затруднения Советской России, сотрудники контрольно-оптационных комиссий развернули бешеную спекуляцию. Они скупали в большом количестве бриллианты, платину, золотого, серебро, меха, картины, иконы, рояли и даже мебель. Без зарения совести скупались и драгоценности, выделенные советским народом для нужд голодающего населения охваченных неурожаем губерний.

Все это делалось с ведома и при прямом подстрекательстве правительственных учреждений Эстонии — генерального штаба, охранной полиции, министерства иностранных дел и др. Министерство финансов непосредственно финансировало кампанию по развертыванию спекуляции. Должностные лица буржуазной Эстонии брали крупные взятки за назначение на дипломатические посты в Советскую Россию, в дипломатических пакетах получали «подарки» от чиновников контрольно-оптационных комиссий. Например, с ведома начальника генерального штаба Лилла за взятку в размере 400 тыс. марок был выдан дипломатический паспорт и направлен на работу в Россию некто Э. Грюнер, разыскивавшийся властями как уголовный преступник. Позднее, когда он уже был объявлен в газетах умершим, его дипломатический паспорт был продлен!

В 1922 г. состоялось два процесса над шпионами и спекулянтами из буржуазной Эстонии — один в Петрограде, другой — в Москве. Суд революционного трибунала покарал преступников.

Переход к новой экономической политике, печальная судьба оптантов, уехавших в Эстонию, судебные процессы над служащими эстонских контрольно-оптационных комиссий, жестокий белый террор в Эстонии, разъяснительная работа эстонских коммунистов — все это не только умерило оптационную лихорадку, но и привело к тому, что оптанты, еще не покинувшие пределы Советской России, стали добиваться возвращения в советское подданство. Зародившись уже в 1920 г., это движение стало массовым в 1922—1923 гг.

Всего, по данным эстонского правительства, оптировало эстонское гражданство и переехало в Эстонию 37,5 тыс. человек.

Основную массу оптантов составляли мелкобуржуазная интеллигенция, служащие, ремесленники, т. е. те слои населения, которые, испугавшись продовольственных и других трудностей, вызванных последствиями империалистической и гражданской войны и усугубленных тяжелым неурожаем 1920 и 1921 гг., поверили лживым заверениям агентов белой Эстонии о том, что в «независимом» национальном государстве они обретут свое счастье. Довольно значительную прослойку оптантов составляли лица с темным прошлым, эксплуататорские элементы — торговцы, спекулянты, крупные собственники, а также белые офицеры и т. п. лица, т. е. те, кому не по нутру была диктатура пролетариата. Наконец, среди оптантов было немало таких уроженцев Эстонии, которые в ходе событий первой мировой войны, немецкой оккупации, гражданской войны оказались оторванными от своих семей, близких и родственников и теперь вернулись к ним. Были среди них и такие, кто сразу же по приезде в Эстонию включились в революционную борьбу.

Промышленные рабочие и трудовые крестьяне в своем громадном большинстве остались в Советском Союзе.

Эстонская буржуазия не смогла осуществить кампанию по оптации в задуманных ею размерах. В самой буржуазной Эстонии не было для этого условий. Буржуазия не была в состоянии обеспечить работой и землей даже местное население. Об этом свидетельствует и тот факт, что многие трудящиеся Эстонии в 20-х годах в поисках куска хлеба были вынуждены эмигрировать в другие страны. Среди них встречались и оптанты, разочарованные грустной действительностью буржуазной Эстонии.

Начиная оптационную кампанию, эстонская буржуазия мечтала продемонстрировать верность всех эстонцев «независимому» буржуазно-националистическому государству. Однако трудовые массы эстонского населения в Советской России вскоре поняли истинный характер этого государства. Об этом ясно говорят заявления реоптантов. Почти в каждом из них говорится, что вначале они поверили агентам белой Эстонии, но, поняв, что были ими обмануты, ни в коем случае не хотят жить под властью белых палачей и обманщиков и убедительно просят советские власти дать им возможность жить и работать в стране Советов, участвовать в строительстве новой жизни.

Судебные процессы над шпионами и спекулянтами из состава эстонских контрольно-оптационных комиссий, которые были одновременно и судебными процессами над правящими кругами эстонской буржуазии — прямыми вдохновителями и организаторами шпионажа и спекуляции в Советской России, — ярко продемонстрировали, что эстонскую буржуазию интересовала не судьба эстонского населения. Ее интересовала возможность шпионажа, возможность вести подрывные действия против рабоче-крестьянского государства, возможность личного обогащения. Эти судебные процессы еще раз продемонстрировали, что власть в буржуазной Эстонии находилась в руках коррумпированной, морально разложившейся, не гнушавшейся никаких грязных методов обогащения буржуазии.

Что же касается трудящихся масс буржуазной Эстонии, то они с возмущением осуждали подлые действия буржуазных кругов и боролись за свержение диктатуры буржуазии, за восстановление Советской власти и воссоединение с народами СССР.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
4. IX 1961

ÜBER DIE ESTNISCHE OPTIONS-KAMPAGNE IN SOWJETRUSSLAND IN DEN JAHREN 1920—1923

V. Maamägi,

korrespondierendes Mitglied der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Zusammenfassung

In der zweiten Hälfte des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts war eine beträchtliche Anzahl Esten auf der Suche nach Land und Arbeit in die russischen Gouvernements und Städte gezogen. Während des Bürgerkrieges gingen nach Russland die Soldaten der estnischen kommunistischen Regimenter, desgleichen viele Vertreter des estnischen Parteiaktivs und des Aktivs der estnischen Sowjets. In 1920 betrug

die Zahl der Esten auf dem Territorium der Sowjetrepubliken 185—190 000; davon gehörten zwei Drittel zur Landbevölkerung, die übrigen hielten sich in den Städten auf.

Der IV. Artikel des Tartuer Friedensvertrages fixierte das Recht der auf dem Territorium Sowjetrusslands wohnhaften Personen estnischer Herkunft, für die estnische Staatsangehörigkeit zu optieren. In der gleichen Weise erhielten die Personen nichtestnischer Herkunft, die im bürgerlichen Estland ansässig waren, das Recht, sich für die Staatsangehörigkeit Sowjetrusslands zu entscheiden.

Ohne die Frage der Option für Sowjetrussland zu berühren, behandelt der Verfasser — als erster in der estnischen Historiographie — die Geschichte der Option von Personen estnischer Herkunft aus Sowjetrussland nach Estland.

Die herrschenden Kreise des bürgerlichen Estland verfolgten das Ziel, auf dem sowjetrussischen Territorium möglichst viele (etwa 150 000 Personen) für die Option zu gewinnen, und so eine grösstmögliche Zahl Esten in den Grenzen ihres «unabhängigen» Nationalstaates zu vereinigen.

Staatliche Kontroll- und Optionskommissionen der Estnischen Republik wurden nach Moskau, Petrograd und Omsk entsandt; sie waren beauftragt, die Option praktisch durchzuführen. Diese Kommissionen entwickelten in Sowjetrussland eine intensive Werbetätigkeit unter den hier wohnhaften Esten, um sie die Option der estnischen Staatsangehörigkeit eingehen zu lassen. In ihrer Arbeit stützten sich diese Kommissionen auf verschiedene estnische konterrevolutionäre Organisationen, von sowjetfeindlichen Vertretern der estnischen Bourgeoisie in Sowjetrussland geschaffen.

Zu allererst reichten etwa 50% der estnischen Bevölkerung der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik und der anderen Sowjetrepubliken Optionsgesuche ein. Es begann das sog. Optionsfieber oder das estnische Fieber.

Das Optionsfieber lässt sich durch verschiedene Ursachen erklären. Die wichtigsten davon waren folgende: die Politik des Kriegskommunismus, wodurch viele Bauern missmutig gestimmt waren; die grossen Verpflegungsschwierigkeiten infolge der Missernte der Jahre 1920 und 1921; die lügenhafte nationalistische Propaganda seitens der Vertreter des bürgerlichen Estland, sowie allerlei Versprechen (darunter auch geradezu phantastische), die im Namen der estnischen Regierung erteilt wurden, wie z. B. das Versprechen, allen Optanten Land zuzuteilen, ihnen Hilfsgelder zu zahlen u. dgl.

Unter denjenigen, die ihre Optionsgesuche zugunsten der estnischen Staatsangehörigkeit eingereicht hatten, gab es aber sehr viele, die es bloss «für alle Fälle» getan hatten und nun abwarteten, den Gang der Ereignisse verfolgten. Demnach hatten bei weitem nicht alle mit der Abreise ins bürgerliche Estland Eile.

Die Kommunistische Partei Estlands äusserte sich dahin, dass die estnische Bevölkerung Sowjetrusslands am bisherigen Wohnort bleiben und dem sowjetischen Volke helfen sollte, eine sozialistische Gesellschaft aufzubauen. Den gleichen Standpunkt vertraten auch die estnischen bolschewistischen Organisationen in Sowjetrussland. Die estnischen Kommunisten enthüllten das Lügenhafte der von den Agenten des bürgerlichen Estland gegebenen Versprechen; sie wiesen darauf hin, dass die Aufgabe der estnischen Bevölkerung in Russland vielmehr darin bestand, zur Festigung des ersten proletarischen Staates beizutragen.

Diese Aufklärungsarbeit der estnischen kommunistischen Organisationen setzte das Optionsfieber sehr wesentlich herab.

Die meisten Optanten, die sich mit der Abreise nach Estland übereilt hatten, gerieten hier in eine schwierige Lage, da sie sofort die Arbeitslosigkeit zu spüren bekamen. Eine bürgerliche Zeitung schreibt im März 1921, von den in Tartu eingetroffenen Optanten seien 95% arbeitslos, da es «überaus schwer, ja nahezu unmöglich sei, Arbeit zu finden». Auch die Hoffnungen, Grund und Boden zugeteilt zu bekommen, schlugen fehl.

Der Übergang des sowjetischen Staates zur Neuen Ökonomischen Politik gebot dem Optionsfieber erst recht Einhalt. Seit diesem Zeitpunkt lässt sich ein jähes Herabsinken der Zahl der an die Kontroll- und Optionskommissionen gerichteten Gesuche feststellen.

Auch hatten die herrschenden Kreise Estlands ihren Standpunkt hinsichtlich der Optionsfrage überprüft. Die Fortsetzung der Option auf grosser Stufenleiter bedeutete ja eine Vergrösserung der Zahl der Arbeitslosen in den Städten. Die estnische Regierung weigerte sich jetzt, den Optanten Land zuzuteilen, und widerrief so ihr früheres Versprechen. Infolgedessen wurden auch die Kontroll- und Optionskommissionen unterrichtet, die Einreise nach Estland unter Ausschluss der Arbeitsunfähigen nur irgendwie begüterten Personen zu ermöglichen.

Besonders eifrig sorgten die Kontroll- und Optionskommissionen dafür, dass nicht Personen auf dem Optionsweg die estnische Staatsangehörigkeit erlangten, die

für einen Bourgeoisstaat in politischer Hinsicht unzuverlässig waren. Durch die Vermittlung ihrer Agenturen stellten die Kommissionen zahlreiche Listen solcher Personen her. Unter diplomatischer Verbrämung entsandte die politische Polizei ihre Agenten nach Sowjetrußland, die politische Zuverlässigkeit der Optanten sorgfältig zu untersuchen. Als unzuverlässig galten in erster Linie Kommunisten, dann aber auch Personen nichtestnischer Nationalität: Russen (selbst wenn in Estland geboren), Letten, Juden. Handelte es sich aber um unerbittliche Feinde der Sowjetmacht, so fiel die Nationalitätsfrage ganz fort; solche Leute wurden mit gefälschten Dokumenten versehen und nach Estland befördert.

Die Sowjetregierung sicherte die für die Tätigkeit der Kontroll- und Optionskommissionen erforderlichen Bedingungen. Auf Antrag der estnischen Behörden gewährte sie mehrmals den Aufschub der Optionsfrist.

Die estnische Seite hingegen — obgleich sie immerfort die Verlängerung der Optionsfrist anstrebte — legte der Arbeit der Kontroll- und Optionskommissionen allerlei Hindernisse in den Weg. Die Erklärung ist darin zu suchen, dass die Mächte des bürgerlichen Estland unter dem Deckmantel dieser Kommissionen Spionage und Spekulation in Sowjetrußland trieben.

Die Petrograder Kontroll- und Optionskommission stellte von vornherein eine Kundschafterfiliale des estnischen Generalstabs dar, ein Nest der Spionage und der Spekulation. Spionage und Spekulation trieben auch die anderen Optionskommissionen, sowie verschiedene Konsulate. Der Späherdienst des bürgerlichen Estland übermittelte die ausgekundschafteten Nachrichten den entsprechenden Organen in England, Frankreich und anderen Staaten, auch wohl den weissgardistischen Organisationen in Estland selbst; diese übergaben sie wiederum Wrangell, Sawinkow und anderen ärgsten Feinden des sowjetischen Volkes.

Die Mitarbeiter der Kontroll- und Optionskommissionen nutzten die Verpflegungsschwierigkeiten Sowjetrußlands aus, indem sie eine unerhörte Spekulation entwickelten. Sie kauften massenhaft Brillanten, Platin, Gold, Silber, Pelze, Gemälde, Ikonen, Klaviere und sogar Möbel auf. Gewissenlos wurden auch Wertsachen aufgekauft, die das sowjetische Volk für die hungernde Bevölkerung der von der Missernte betroffenen Gouvernements gespendet hatte.

Das alles geschah mit Wissen verschiedener estnischer Staatsbehörden, wie z. B. des Generalstabs, der politischen Polizei, des Aussenministeriums usw., die solche Machenschaften sogar direkt förderten. So stellte das Finanzministerium unmittelbar die dazu erforderlichen Geldmittel zur Verfügung. Amtswalter des bürgerlichen Estland bezogen solide Bestechungsgelder von Diplomaten, denen sie Posten in Sowjetrußland zugewiesen hatten; in diplomatischen Paketen bekamen sie «Geschenke» von Angestellten der Kontroll- und Optionskommissionen zugeschickt. Der Chef des Generalstabs, Lill, befürwortete z. B. die Ernennung eines gewissen E. Grüner, eines steckbrieflich verfolgten Kriminalverbrechers; diesem Grüner wurde ein Diplomatenpass eingehändigt und er begab sich nach Rußland. Diese Machination brachte dem Chef des Generalstabs 400 000 Mark Bestechungsgelder ein. Später, nachdem Grüners Todesanzeige in den Zeitungen erschienen war, wurde sein Diplomatenpass noch prolongiert!

In 1922 kamen in zwei Prozessen — in Petrograd und in Moskau — Spione und Spekulanten aus dem bürgerlichen Estland vors Gericht. Das Revolutionstribunal bestrafte die Schuldigen.

Der Übergang zur Neuen Ökonomischen Politik, das Missgeschick der nach Estland gekommenen Optanten, die gerichtlichen Verfahren gegen Angestellte der estnischen Kontroll- und Optionskommissionen, der grausame weisse Terror in Estland, die von den estnischen Kommunisten durchgeführte Aufklärungsarbeit, — alles das kühle nicht nur das Optionsfieber merklich ab, sondern veranlasste auch diejenigen Optanten, die Sowjetrußland noch nicht verlassen hatten, die Wiedererstattung der sowjetischen Staatsangehörigkeit zu beantragen. Diese Bewegung, schon in 1920 angesetzt, wurde in den Jahren 1922 und 1923 ganz massenhaft.

Laut Angaben der estnischen Regierung waren es insgesamt 37 500 Personen, die sich für die estnische Staatsangehörigkeit entschieden hatten und in Estland eingetroffen waren.

Die Hauptmasse der Optanten bildete die kleinbürgerliche Intelligenz, Angestellte und Handwerker, d. h. diejenigen Schichten der Bevölkerung, die — unter dem Eindruck der schweren Verpflegungslage und anderer Schwierigkeiten, Folgen des imperialistischen Krieges und des Bürgerkrieges und noch verhängnisvoller gemacht durch die Missernte von 1920—1921 — sich von den lügenhaften Versprechen der bürgerlich-estnischen Agenten hatten überzeugen lassen und nun glaubten, das Glück erwarte sie im «unabhängigen» estnischen Nationalstaat. Ziemlich zahlreich waren unter den Optanten verschiedene verdächtige Elemente vertreten, verschiedene

Exploiteure, Geschäftemacher, Spekulanten, Grosseigentümer, auch weisse Offiziere und dergleichen, d. h. Leute, die sich mit der Diktatur des Proletariats nicht abfinden konnten. Schliesslich gab es auch eine Menge Personen estnischer Herkunft, die im Wirbel der Ereignisse (des Ersten Weltkrieges, der deutschen Okkupation, des Bürgerkrieges) von ihren Familien und Verwandtschaften losgerissen worden waren. Sie wollten zu ihren Familien zurück. Viele von ihnen nahmen, nach Estland zurückgekehrt, den revolutionären Kampf sofort wieder auf.

Die grosse Mehrheit der Industriearbeiter und werktätigen Bauern blieb aber in der Sowjetunion.

Die estnische Bourgeoisie hat also die Optionskampagne nicht in dem ursprünglich geplanten Umfang verwirklichen können. Es fehlten dafür im bürgerlichen Estland die notwendigen Vorbedingungen. Die Bourgeoisie war nicht imstande, auch nur der örtlichen Bevölkerung Land und Arbeit zu gewährleisten, was ja auch aus der Tatsache hervorgeht, dass in den zwanziger Jahren zahlreiche estnische Werktätige ihr Brot in der Fremde suchen, auswandern mussten. Unter ihnen fanden sich auch viele von der düsteren Realität des bürgerlichen Estland enttäuschte Optanten.

Am Anfang hoffte die estnische Bourgeoisie, durch die Optionskampagne die Treue aller Esten dem «unabhängigen» bürgerlich-nationalistischen Staat gegenüber vorzudemonstrieren. Die estnischen Werktätigen in Sowjetrussland kamen aber recht bald über den wirklichen Charakter dieses Staates ins klare. Die Gesuche der Reoptanten sind ein deutliches Zeugnis davon: fast alle sagen aus, dass sie den Agenten des weissen Estland zuerst Glauben geschenkt hatten, dann aber, nach Entdeckung des Schwindels, zur Überzeugung gekommen sind, nie und nimmermehr unter dem Regiment der weissen Henker und Betrüger leben zu wollen; deswegen wenden sie sich an die Sowjetmacht mit der dringenden Bitte, im Sowjetland leben und arbeiten und am Aufbau der neuen Gesellschaft teilnehmen zu dürfen.

Die Gerichtsprozesse der Spione und Spekulanten aus dem Personal der estnischen Kontroll- und Optionskommissionen haben in überzeugender Weise nachgewiesen, dass es durchaus nicht das Los der estnischen Bevölkerung war, das die estnische Bourgeoisie während der Optionskampagne vor den Augen hatte. Waren doch diese Prozesse zugleich eine Entblössung der herrschenden Kreise der estnischen Bourgeoisie, die ja den Spekulationsschwindel und die Spionage direkt angeregt und organisiert hatten. Was die estnische Bourgeoisie unter dem Vorwand der Option interessierte, war vielmehr die Möglichkeit der Spionage, der wühlerischen Tätigkeit gegen den Arbeiter- und Bauernstaat, schliesslich auch die Möglichkeit der persönlichen Bereicherung. Das Gerichtsverfahren lieferte Beweise dessen, dass es eine korrupte, moralisch verdorbene, selbst die niedrigsten und schmutzigsten Bereicherungsmethoden nicht verabscheuende Bourgeoisie war, die in Estland die Macht innehatte.

Was die werktätigen Massen des bürgerlichen Estland anbetrifft, so verurteilten sie mit Entrüstung die niederträchtige Tätigkeit der bürgerlichen Kreise. Die werktätigen Massen kämpften um die Absetzung der Bourgeoiseregierung, um die Wiederherstellung der Sowjetmacht, um die Wiedervereinigung mit den Völkern der UdSSR.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 4. Sept. 1961